

ניר מנוסי ואהרן אריאל לביא

צמיחה מהשורש

[פורסם לראשונה בכתב עת נקודה 308]

במאמרו "מכתב לרדיקלי" (נקודה 307) ביקש נדב שנרב להתעמת עם מה שכינה "היהדות רדיקלית" – כיוונים חדשים בציבור הדתי-לאומי הנוטשים את דרכו המסורתית לטובת יחס מתבדל ומהפכני יותר כלפי מוסדות המדינה. שנרב מייצג רבים וטובים בציבור הדתי-לאומי, וברוח טובה, גם אם ספוגה בביקורתיות, הציב סדרת קושיות חשובות ומאתגרות. אנו מבקשים להציע תגובה לכמה מהנקודות שהעלה.

מי אנחנו

נקדים במספר מלים על עצמנו. גבולות הגזרה שסימן שנרב לתופעת "היהדות הרדיקלית" רחבים מאוד ומכילים מגוון של תנועות ותפיסות שעם חלקן הגדול איננו מזדהים. למעשה, איננו מייצגים מובהקים של הציבור הדתי-לאומי בכלל. אנחנו בעלי תשובה, במובן החדש והצר של הביטוי (אנו מקווים שגם במובן הישן והרחב), המעוררים, מתעניינים ופעילים בחברה הזו, אך במידה גדולה זרים בקרבה. עם זאת, מכיוון שאנחנו נמנים עם החולמים בקול רם אודות עתיד יהודי שונה מהקיים, לוקחים חלק ביצירת הגות יהודית חדשה וכן דוגלים בהצמחת מוסדות חברתיים ומדיניים חדשים, הרי שחלק גדול מדבריו של שנרב נוגע לנו. הרשינו לעצמנו לפיכך להשתייך, לעת עתה ולצורך העניין, לקבוצה אליה פנה.

רבים מחברינו שאף הם חזרו בתשובה הצטרפו במובהק לאחד משני האפיקים העיקריים של העולם הדתי: החרדי או הדתי-לאומי. אנו מבינים אותם, אך באופן אישי לא מסוגלים לכך. החרדיות היא אנטייתזה כה מוחלטת של החילוניות שבאנו ממנה, עד שהיא מאפשרת לנו רק לשלול את חומרי העבר שלנו, לא לעשות תיקון שלהם; הציונות הדתית הקלאסית, לעומת זאת, אינה רחוקה מספיק מהחילוניות, לוקה לדעתנו בנאיביות לגבי הציונות ממנה באנו וכן תולה בה תקוות רבות, בעוד אנחנו כבר סיימנו להתאכזב ממנה. אנחנו בהחלט לומדים מהדתיים של שני הזרמים, אך נושאים עינינו אל כיוון שלישי שלא קיים: צמיחתה של חברה יהודית שלמה בכל איבריה, שלא חיה בצורה גלותית אך גם לא מסתפחת לתחליפי-גאולה חילוניים. העצמאות החרדית ושאיפת ההגשמה המזרחניקית הינן בעינינו משלימות, לא סותרות.

האם אנחנו רדיקלים? מקובל עלינו: המלה 'רדיקלי' נובעת מהמלה הלטינית 'רדיקס' שפירושה שורש, ואכן איננו מסתפקים בעצים גזומים או בהרכבות שטחיות, אלא מבקשים להצמיח משהו חדש מהשורש. בשביל משהו אחר לא היה שווה לחזור בתשובה.

בין מהפכה לצמיחה

נקודה ראשונה שיש להבהיר הינה מה סוג ההתפתחות שאנו שואפים אליה. שנרב מדמיין משהו בסגנון המהפכה הבולשביקית – השתלטות על המשטר וכפייתו הפתאומית של סדר חדש – ועל בסיס זה הוא מציב סדרה של קושיות מופרכות בדבר היתכנותה של "התחזרה בתשובה של העם". אך עולם דימויים זה לקוח מדור שאנחנו כבר דחינו את המיתוסים שלו. פשיטא לנו, מנסיוננו, שלא ניתן להחזיר בתשובה אלא רק לשוב מרצון.

חויית היסוד שלנו היא של השתאות מול הפלאיות של התורה, המענה שהיא נותנת למצוקות חיינו וההשראה שהיא נוסכת בנו. זה הכח המניע אותנו ואותו אנו מבקשים לעורר בקרב אחרים.

מסיבה זו, מה שאנו רואים נגד עינינו איננו כפיה אלא צמיחה. ישנה בעם מזה עשרות שנים תנועה של תשובה המתרחשת במישורים רבים – משיבה עממית למסורתיות, דרך גישוש אחר המקורות היהודיים שנזנחו ועד מהפך לאורח חיים של שמירת מצוות. אמנם זה לא התהליך העיקרי המתרחש היום, הרוב לא לוקח בו חלק וישנם תהליכים מנוגדים; אך הוא גדול והוא גִדֵל מיום ליום ואנחנו סבורים שהוא יתגלה כחסון וכמתמיד ביותר מכל השאר. מכל מקום, כאשר אנו חולמים על שינוי חברתי ותרבותי, אנחנו רואים אותו כנישא על גבי תהליך זה.

שינויים תרבותיים עמוקים אינם מתרחשים בצורת האחדה שטחית של ציבור באמצעי כפיה או הוכחה, אלא סביב התהוותו של גרעין חברתי קשה. גרעין קשה הוא המקום אליו נשואות העיניים מבחינת הרעיון והדרך, המקום המוציא מתוכו את היצירה המשמעותית ביותר בכל התחומים והמבנה מודל של חיים לכל החברה. אל גרעין זה מצטרפות בהדרגה שכבות נוספות של העם, איש לפי מקומו ועניינו. דבר דומה אנו צופים ומבקשים לראות אף בחברתנו. השלב הראשון של התהליך הזה כבר נמצא בעיצומו: הגרעין הקשה הישן כבר כמעט וסיים את קריסתו. עינינו רואות כי לאליטה התרבותית השלטת כבר אין מה להציע פרט לפירוק ערכי העבר. הרבה ניצוצות ניתזים מפירוק זה, אך את הדור הבא הוא מותיר בידיים ריקות.

השלב הבא הינו בנייתו של הגרעין החדש. גם תהליך זה כבר מתרחש, אך הוא נמצא בשלבים הרבה יותר ראשוניים. מדובר במספר רב של תהליכים מקבילים, שבהדרגה יצטרפו זה לזה: מעבר להצטיינות הידועה בצבא, ישנן קבוצות של יצירה אמנותית יהודית, התחדשות רוחנית אדירה בקרב הנוער וגילוי מחודש של החסידות, מכוני מחקר ולימוד המוקדשים לגיבוש חשיבה מדינית יהודית, נסיונות להקמת גופים כלכליים על-פי התורה, יוזמות חברתיות רבות, נסיונות להחיות את אידיאל העבודה העברית (שיוכל לשחרר את תלותינו בשכנינו ולטפל במשבר העונני), ועוד ועוד. בהדרגה יתחוויר כי מתהווה כאן חזון רענן, עשיר ומורכב של חיים, שהציבור הרחב – שרובו אינו חילוני מובהק, אלא בעל זיקה רגשית ומסורתית ליהדות – בהחלט עשוי להתעניין בו, ולאור התפוררות הגרעין הקודם אף להצטרף אליו. רק ליהדות יש את הכוח להציע תקומה רוחנית וערכית מחודשת לחברה בישראל, ולדעתנו אף השראה לשינוי תודעתי גלובאלי. זה לא אומר שכולם מייד יחזרו בתשובה בדגם המוכר, אבל זה כן אומר שההשראה לעיצוב חיי החברה והרוח תישאב מן התורה ותשפע ממנה החוצה.

בעניין זה חשוב להוסיף שההקנטה של שנרב בדבר חוסר האפשרות לתת מענה אינטלקטואלי לכל קושיה חילונית אף היא מנותקת מהמציאות. היא נשענת על הנחת יסוד שגויה לפיה אנשים מתחילים לשמור מצוות (או נמנעים מלעשות זאת) על סמך טיעונים וטיעוני-נגד רציונליים, ולכן בהעדר טיעון מחץ אינטלקטואלי אין סיכוי לשינוי חברתי המוני לכיוון היהדות. אך בני אדם אינם פועלים כך. עבור המעטים המוטרדים מקושיות ביקורת המקרא או ביקורות אחרות ישנן כבר תשובות רבות (לא הוכחות לטובת האמונה, אך הפרכות של הביקורת המותירות מרחב לבחור באמונה). האחרים, שהם הרוב, מגיעים ליהדות מתוך עניין במכלול שיש בו אורח חיים יפה, ערכים, אופק רוחני – וגם מחשבה. יותר סביר להניח שבתהליך הצמיחה הצפוי דווקא 'ממלכת הרציונליסטים' שעדיין מחברת דו"חות עגומים על מצב התבונה תהפוך להיות ה'מאה שערים' של הדור הבא. כבר היום מדובר בגטו שברובו מנותק מהעם, כפי שמעידים יושבי האקדמיה עצמם.

יש להבהיר: אנו בהחלט מדברים על חזון מהפכני לגבי העתיד, השונה עד מאוד מכל המוכר בחברה המודרנית. אך יש הבדל בין חזון מהפכני לבין מימושו בצורת מהפכה. כפי שמזהיר שנרב, מהפכות אלימות אכן מובילות לעתים קרובות לגלגל סובב' ודורשות מהדור הבא לעשות מהפכה חוזרת. אך אם צומחים בדרך של חיזוק תהליכים המתרחשים ממילא, ומתוך קשב לכוחה של המציאות לשאת חידושים, ניתן להציע חלופות

מהפכניות מבלי לגלוש למשברים. אם עובדים בכלים של תיקון ניתן למלאם אף באורות התהו הפרועים ביותר.

ראיה להבדל בינינו לבין מהפכנים ישנים: בניגוד להנחתו של שנרב שהתפיסה הרדיקלית "מתאימה יותר לאנשים שחיים מחוץ לחברה ולמשפחה", רובם ככולם של העוסקים בהגות וביצירה החדשנית הינם אנשי משפחה מסורים בעלי משפחות גדולות. זהו מאפיין חריג ביותר בתנועות מהפכניות לאורך ההיסטוריה, והוא לבדו מעיד על המרחק העצום בינינו לביןן. דבר זה תקף גם לגבי טענתו של שנרב בעניין ההסתגרות ו"ההשתקעות באמירת תהלים", שאין לה שחר וזכר במחוזותינו, שכל השיח שלהם בנוי על יציאה והשפעה כלפי חוץ.

הגות חדשה

מקום מרכזי במסגרת בנייתו של גרעין חברתי חדש תופס גיבושה של הגות חדשה, ודבר זה נוגע לנו באופן מיוחד.

לשנרב צורם הביטוי "רציונליות יהודית", ובצדק. הרציונליות עצמה אוניברסלית ואוי לה אם תקבל אופי לאומי. עם זאת, דומה כי בדרכם המגושמת ניסו טובעי המונח לומר דבר אמיתי ועמוק: שביהדות טמונים כלי חשיבה, פרדיגמות ועולם מושגים המסוגלים להוות חלופה – או השלמה – לחשיבה המערבית הטיפוסית השלטת היום בכיפה (כולל בקרב חובשי כיפה).

אנו לדידנו כבר התפכחנו מהאשליה שהאקדמיה המערבית היא נייטרלית או אובייקטיבית. דבר זה תקף רק בפקולטות למדעי הטבע משם מגיע שנרב הפיזיקאי (ואף שם באופן מוגבל, שכן הפרשנות התיאורטית של המדע כפופה אף היא לערכים והשקפת עולם), אך כלל לא בפקולטות למדעי הרוח והחברה, משם יוצאת ההגות המעצבת את פני התרבות. הוגים כפוקו ודרידה המחישו, באופן שאין ממנו דרך חזרה, שהגות תמיד פועלת במסגרת הנחות יסוד הצובעות אותה לכל אורכה. מרגע שמעכלים תובנה זו, אזי או שממשיכים להעמיד פנים שחוקרים בצורה נייטרלית, או שמצהירים מראש על הנחות היסוד ומתוך מודעות וכנות אלו מבקשים לשאוף למקסימום נייטרליות באופן הסקת המסקנות. האקדמיה עצמה כבר נעה אל עבר האפשרות השניה, ועמה אנו מתחילים בבואנו לגבש מעין אקדמיה חדשה – מרחב של הגות המושתת לא רק על יסודות החשיבה היוונית אלא גם, ובעיקר, על אדני החשיבה היהודית.

לעניין זה אנו שואבים את השראתנו בעיקר מחכמת הקבלה והחסידות או 'פנימיות התורה', כאשר נר לרגלינו היא הגותו המהפכנית של הרב יצחק גינזבורג. בכתבי המקובלים והחסידים אנו מוצאים אוצר בלום של מחשבה, שלא רק מפיח חיים חדשים בחיי ההלכה ולימוד הנגלה, אלא שבכוחו גם להפרות את כל תחומי המחשבה ה'חילוניים' בהם עסקנו קודם לתשובה. פסיכולוגיה, אקולוגיה, פמיניזם, כלכלה, תולדות התרבות, מערכות יחסים – כל אלו הינם תחומים המעסיקים אותנו בחיינו, ושלפתע נתנו צרור מפתחות פנימיות התורה פותח בהם לרווחה דלתות רבות, מאיר אותם באור חדש ומציב אותם בהקשר רחב של תמונת עולם יהודית ותורנית. דבר זה, ראוי לציין, איננו בעל עניין רק ליהדות, אלא לעולם כולו.

לקראת חזון מדיני

מכיוון זה אנו מגיעים גם אל התחום הפוליטי. השדה המדיני הוא מסגרת-העל של חיי החברה, ובמידה גדולה מנקז לתוכו את מרבית הנושאים ההגותיים האחרים. לכן מובן שגם אותו נרצה לבנות בהשראת האמונה.

שנרב מכנה זאת "להעמיד את הפוליטיקה על התיאולוגיה". הוא רשאי להתנסח כך, אך זה ניסוח המפספס את עמדתנו. מבחינתנו, האמונה איננה 'טענה' פילוסופית שאנו מבקשים לבנות על-גביה 'טיעון'. היא נקודת מבט. האמונה היא העדשה דרכה אנו רואים את העולם על כל פניו. מובן מאליו, איפוא, שגם אל התחום הפוליטי ניגש כיהודים מאמינים ונשאל – איזה סוג של מבנה ריבוני הכי תואם את התורה ואת רוחה? להפריד בין הפוליטיקה לבין האמונה פירושו לייצר מרחב מלאכותי מבודד עבור הזירה הפוליטית ואותו לנהל לפי שיקולים ארציים לגמרי. אך דבר זה יהיה כמו להחליט להיות דתי בכל התחומים ובתחום אחד להישאר חילוני. כיצד ניתן לעשות זאת? גישה זו תואמת את הקביעה הנוצרית לפיה "תנו לקיסר את אשר לקיסר ולאלוהים את אשר לאלוהים", לא את הקביעה היהודית לפיה "מלוא כל הארץ כבודו" ולכן מלכות ה' צריכה להתגלות בכל תחומי החיים.

אז כן, אנחנו רוצים לפתוח מחדש את נושא החזון המדיני היהודי. האם יש לנו דיוקן מפורט של דמות המדינה שאנו רוצים? ודאי שלא. אנחנו עדיין עסוקים בלימוד הסוגיה, וטרם נכתבו הספרים, המחקרים וניירות-העמדה שיסבירו בפירוט כיצד צריכה להיראות מדינה כזו (אם כי כברת-דרך חשובה בהחלט נעשתה ונגישה לכל המעוניין). אולם נתודה כי נכון לעכשיו, מבין האפשרויות השונות המוצעות בהקשר זה, יותר מכל אנו אוהבים את החזון התורני של *מלוכה*. מפתיע, נכון? אנחנו בעצמנו מופתעים. אך ההתעמקות במקורות והשוואת ההצעות הקיימות הובילה אותנו – מרגע שהשלנו את ההתנגדות האינסטינקטיבית שטבע בנו החינוך הדמוקרטי – למסקנה כי זה הכיוון העמוק, המרומם והמורכב מכל.

אם כעת מישהו לא מוכן לשמוע יותר ומזדעק 'איראן' זו זכותו, אך לעניות דעתנו הוא פועל לפי אסוציאציה שטחית. יותר מדי הרגילו אותנו לחלק את העולם לדמוקרטיה ודיקטטורות, כאילו לא תיתכן שום אפשרות אחרת. דיכוטומיה זו היא החיסון הראשי של הדמוקרטיה מפני כל נסיון להחליף אותה, תחבולה שחוקה של מזיגת כל האלטרנטיבות לכדי מקשה אחת המבוססת בטיעון בודד. לנו באופן אישי נמאס מהשטחיות הזו. אנו כבר יודעים שדיקטטורה, פאשיזם ומונארכיה אבסולוטיסטית הן שיטות איומות ונוראות, זה הגירסא דינקותא' שלנו. "1984" שייך לנעורים המוקדמים שלנו, ומאז התבגרנו. ההפתעה שלנו היתה הגילוי שהדמוקרטיה והליברליזם המקדשים את זכויות הפרט מביאים עמם רעות חולות משל עצמם, הגרועות באותה מידה ובמובנים מסוימים אף יותר משל הדיקטטורה. אז יצאנו לבדוק דרכים חדשות.

הפתעה עוד יותר גדולה עבורינו היתה שחזון המלוכה היהודי שונה מאוד מהדיקטטורות המוכרות שהורגלו לשנוא. החל מהפסקה הקצרה בספר דברים המתווה את 'גירור' של דמות המלך הגויי ("רק לא ירבה לו סוסים... לבלתי רום לבבו מאחיו"), והמשך בהלכות מלכים ובדברי החסידות על דמות המלך, עולה חזון של דמות של ריבון כה שונה מהמונארך של אומות העולם, עד כי מדובר כמעט בהיפוך שלו. הקלישאה הדמוקרטית לפיה "כח מוחלט משחית באופן מוחלט" אינה מרתיעה אותנו לפיכך, כי עיינו רואות שהתורה משכילה ליצור שילוב בין ריכוז סמכויות בידי המלך לבין הגבלתו בידי מנגנונים נוספים, ובראשם התורה בעצמה.

אינכם אוהבים את הרעיון הזה? הוא נראה לכם מסוכן, מזעזע, לא רלוונטי לימינו? יופי! אז בואו נדבר על זה ביחד. בואו נפתח את המקורות ואת השכל ונלמד את הסוגיה. כל מי שיש לו רעיון שיכתוב אותו. מי שקורא, שגיב. בואו נצייר ציורים ואז נקמט אותם ונצייר חדשים עד שנגיע לציור שנראה לנו. כך מבשלים רעיונות. אנחנו לא חושבים שנגיע לאיראן, פשוט כי התורה איננה הקוראן: יש לה שבעים פנים וארבע קומות פרד"ס ונשיאת הפכים; אם מישהו יגיע איתה לאיראן, אז כנראה שהוא לא הקשיב לה באמת. אבל אנחנו מוכנים לשמוע גם דיעות אחרות. איננו מכינים פוטש ואיננו עולים על בריקדות, אלא בסך הכל מעלים נושא לסדר היום הלימודי.

יש יתרון אחד גדול למרחב הליברלי בו אנו חיים, בכך שהוא מאפשר לנו לשבת יחד ולחשוב מה אנחנו רוצים. הליברליזם נולד כנודע מתוך רצון להפסיק את אלימות מלחמות הדת. בהקשר זה נאמרו דבריו של ג'ון לוק שציטט שנרב. ובכן, לפחות בתוך החברה המערבית, מלחמות הדת האלימות נפסקו וחופש הדיבור בוסס. קריאת העונה של לוק נאה תמיד, אך לחזור ולנופף בה נוכח כל משנה מדינית שמישהו מציע הינה כתיקנת מקלות בגלגלי ההיסטוריה ושיתוק כל נסיון להתקדם מהליברליזם. הגיעה השעה לנצל את הליברליזם למטרה שלשמה הוא יועד לכתחילה – לחתור ביחד, בדרכי שלום, להסכמה על תורה מדינית טובה ממנו.

הבריכה הריקה והבריכה המלאה

שנרב חושש מקפיצה לבריכה מבלי לבדוק אם יש בה מים. אך האם זה לא קרה כבר? מה היתה הציונות אם לא ניסוי משוגע לברוא מחדש את היהדות ללא מחויבות לעברה ולזהותה הרוחנית? כלום אין ראשינו מתנפצים כבר על קרקעיתה של בריכה זו? נסיון כמו זה שגוללנו כאן מסוכן פחות. הבטחה למים אף פעם אין, וכל דרך היא מסוכנת, בין אם היא מהפכנית או שמרנית; אבל תורה שהינה בבחינת מים יש ויש, והיא תשמור את ראשינו מחצאי אידיאולוגיות מסוכנות.

לסיום נציין דבר חשוב: תמונתנו לגבי חברה יהודית שלמה לא באה לנגח מצב קיים אלא לבנות מצב חדש. אין לנו כל עניין לפגוע בממסד הקיים או להחלישו במישרין. הדבר היחידי שמעניין אותנו בקשר לממסד הקיים הוא לעזור לאנשים להתפכח מהאמון העיוור בו, או מהאמונה הנאיבית שאפשר להחיות את המדינה בהנשמה מלאכותית, לשנותה על בסיס המסד הקיים שלה. אנו מזדהים עם אי-הנחת של דוד מבני צרויה המשחיתים מרצם במלחמה נגד בית שאול, וסוברים כי עיקר המשאבים צריכים להיות מוקדשים לבניית אלטרנטיבה, וכך אנו עושים. אנו מבקשים לחלום מחדש את רעיון שיבת ציון; רק שעכשיו העיקר איננו ייבוש ביצות וסלילת כבישים, אלא הפריה רעיונית וסלילת דרכים מחשבתיות.

בדבר אחד ניתן להאשים אותנו: שאיננו חשים לעזרתה של המדינה הקורסת מעצמה. באשמה זו אנו מודים. הציבו עצמכם בנעליהם של אבות הציונות הראשונים: יש לכם בחירה האם לעזור לשפץ את השטייטל הגלותי או לעלות לארץ ישראל ולבנות אותה. נכון שהייתם בוחרים לעלות לארץ? אז כך גם אנו בוחרים להקדיש את מרצנו לרקימת החזון החדש. יש לנו עוד הרבה ללמוד, וברוך ה' לא עלינו את המלאכה לגמור – אך איננו בני חורין להיבטל ממנה.

(שבט תשס"ח, ינואר 2008)